ТОВ «КИЇВСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ СУДОВО-ЕКСПЕРТНИЙ ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ І ДОСЛІДЖЕНЬ НА ПОЛІГРАФІ»

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ТА ПРАВА
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ ТА ФІЛОСОФІЇ

ПСИХОЛОГІЯ ВБИВЦІ

ТИПОЛОГІЇ, МЕХАНІЗМИ, МЕЖІ ЕКСПЕРТНОЇ ОЦІНКИ

ЗБІРНИК ТЕЗ

наукових робіт здобувачів вищої освіти
за результатами вивчення освітнього компонента «Психологія вбивці»

За редакцією
кандидата психологічних наук, доцента О. А. Назарова

КИЇВ · 2026

Додаток до реферативно-наукового журналу «Судово-психологічна експертиза. Застосування поліграфа і спеціальних знань в юридичній практиці»

ISSN 2521-1463 · DOI: 10.53672/ej.6.2026.03

ТОВ «КИЇВСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ СУДОВО-ЕКСПЕРТНИЙ ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ І ДОСЛІДЖЕНЬ НА ПОЛІГРАФІ»

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ТА ПРАВА

Кафедра психології та філософії

ПСИХОЛОГІЯ ВБИВЦІ

ТИПОЛОГІЇ, МЕХАНІЗМИ, МЕЖІ ЕКСПЕРТНОЇ ОЦІНКИ

З Б І Р Н И К Т Е З

наукових робіт здобувачів вищої освіти

за результатами вивчення освітнього компонента «Психологія вбивці»
(здобувачі 4 курсу, група ПС 24 СК Б3, заочна форма навчання,
спеціальність С4 «Психологія»)

За редакцією
кандидата психологічних наук, доцента
О. А. Назарова

Додаток до реферативно-наукового журналу «Судово-психологічна експертиза. Застосування поліграфа і спеціальних знань в юридичній практиці»

Київ
Видавник Назаров О. А.
2026

Рекомендовано до друку ТОВ «Київський міжнародний судово-експертний інститут психологічної експертизи і досліджень на поліграфі»
(протокол № 1 від 05 листопада 2026 р.)

Науковий редактор і упорядник:
Назаров Олег Анатолійович – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та філософії Київського університету інтелектуальної власності та права, директор ТОВ «Київський міжнародний судово-експертний інститут психологічної експертизи і досліджень на поліграфі», судовий експерт, засновник і видавець реферативно-наукового журналу «Судово-психологічна експертиза. Застосування поліграфа і спеціальних знань в юридичній практиці».

УДК 343.95:343.611(082)

П86 Психологія вбивці : типології, механізми, межі експертної оцінки : збірник тез наукових робіт здобувачів вищої освіти / за ред. О. А. Назарова ; ТОВ «Київський міжнародний судово-експертний інститут психологічної експертизи і досліджень на поліграфі», Київський університет інтелектуальної власності та права. Київ : Видавник Назаров О. А., 2026. 35 с. (Додаток до реферативно-наукового журналу «Судово-психологічна експертиза. Застосування поліграфа і спеціальних знань в юридичній практиці»). DOI: https://doi.org/10.53672/ej.6.2026.03. URL: https://expertize-journal.org.ua/spetsialni-znannya/19835-psykholohiia-vbyvtsi-typolohii-mekhanizmy-mezhi-ekspertnoi-otsinky-zbirnyk-tez-2026.

У збірнику вміщено тези наукових робіт здобувачів вищої освіти спеціальності С4 «Психологія» Київського університету інтелектуальної власності та права, підготовлені за результатами вивчення освітнього компонента «Психологія вбивці». Порівняно сучасні типології осіб, які вчинили вбивство, та моделі психологічної структури особистості насильницького злочинця, проаналізовано критерії розмежування інструментальної та реактивної агресії, механізми морального відсторонення у структурі насильницької поведінки, психологічний зміст суб'єктивної сторони умисного вбивства й межі компетенції судового експерта-психолога і суду, а також пізнавальні можливості ідіографічного та номотетичного підходів у кримінальній психології.

Видання адресовано судовим експертам-психологам, слідчим, прокурорам, адвокатам, суддям, кримінологам, викладачам і здобувачам вищої освіти з психології та права.

Матеріали видано в авторській редакції з технічним і бібліографічним редагуванням. Автори тез відповідають за зміст поданих матеріалів, достовірність фактів, цитат і посилань на джерела. У разі використання матеріалів посилання на видання обов'язкове.

ISSN 2521-1463 (online)
DOI: https://doi.org/10.53672/ej.6.2026.03

© Назаров О. А., упорядкування, наукове редагування, 2026
© Автори тез, 2026
© ТОВ «Київський міжнародний судово-експертний інститут психологічної експертизи і досліджень на поліграфі», 2026
© Видавник Назаров О. А., оформлення, 2026

П Е Р Е Д М О В А

Після умисного вбивства суспільство насамперед хоче знати, хто і чому його вчинив. Кримінальне право відповідає на це мовою складу злочину, кримінологія – мовою чинників і типів, а психологія – мовою мотивів, емоційних станів і механізмів, які дозволяють людині переступити найсуворішу моральну заборону. Збірник, який Ви відкриваєте, присвячено саме психологічному виміру цього питання.

Тези підготували здобувачі четвертого курсу спеціальності С4 «Психологія» (група ПС 24 СК БЗ, заочна форма навчання) Київського університету інтелектуальної власності та права за результатами вивчення освітнього компонента «Психологія вбивці».

Авторки порівнюють сучасні типології осіб, які вчинили вбивство, й оцінюють, яка з них потрібна для кваліфікації, а яка – для розслідування чи запобігання злочинам. Окремо розглянуто критерії розмежування інструментальної та реактивної агресії і причини, з яких ця дихотомія так непросто застосовується до реальних справ зі змішаною мотивацією. Ще одна робота систематизує механізми морального відсторонення, описані А. Бандурою, і показує, як вони допомагають кривднику зберегти позитивний образ себе. Далі – порівняння моделей психологічної структури особистості насильницького злочинця, аналіз психологічного змісту суб’єктивної сторони умисного вбивства з чітким розмежуванням компетенції судового експерта-психолога та суду, а також зіставлення пізнавальних можливостей ідіографічного й номотетичного підходів у кримінальній психології.

Особливо ціную те, що студентки не підміняють правову оцінку психологічною. Психолог не встановлює вину і не кваліфікує діяння: він досліджує психіку людини та її стан під час події, а висновок про форму вини залишається за судом. Це розмежування становить основу професійної культури судового експерта-психолога, і добре, коли його засвоюють ще на студентській лаві.

Видання буде корисним здобувачам вищої освіти, викладачам, практичним і судовим психологам, слідчим, прокурорам, адвокатам і суддям. Якщо у Вашому провадженні постали питання про емоційний стан обвинуваченого, його індивідуально-психологічні особливості чи мотиваційну сферу, пам’я-

тайте: відповіді на них дає судово-психологічна експертиза, і саме до судових експертів варто звертатися з такими запитами.

Дякую авторкам за наполегливість і вимогливість до джерел. Запрошую читачів продовжити обговорення на сторінках журналу «Судово-психологічна експертиза. Застосування поліграфа і спеціальних знань в юридичній практиці», додатком до якого виходить цей збірник.

Олег НАЗАРОВ,
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології та філософії
Київського університету інтелектуальної власності та права,
науковий редактор збірника

З М І С Т

Передмова **3**

Потребчук О. А. СУЧАСНІ ТИПОЛОГІЇ ОСІБ, ЯКІ ВЧИНИЛИ ВБИВСТВО: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КРИТЕРІЇВ І ПРИКЛАДНОЇ ЦІННОСТІ **6**

Ласкорунська Є. К. ІНСТРУМЕНТАЛЬНА ТА РЕАКТИВНА АГРЕСІЯ: КРИТЕРІЇ РОЗМЕЖУВАННЯ І ПРОБЛЕМА ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ НА ПРАКТИЦІ **12**

Григораш О. С. МЕХАНІЗМИ МОРАЛЬНОГО ВІДСТОРОНЕННЯ У СТРУКТУРІ НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ПОВЕДІНКИ: СИСТЕМАТИЗАЦІЯ НАУКОВИХ ДАНИХ **16**

Соколовська С. А. ПСИХОЛОГІЧНА СТРУКТУРА ОСОБИСТОСТІ НАСИЛЬНИЦЬКОГО ЗЛОЧИНЦЯ: ПОРІВНЯННЯ МОДЕЛЕЙ **22**

Дудка А. О. ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ СУБ’ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ УМИСНОГО ВБИВСТВА: МЕЖІ КОМПЕТЕНЦІЇ ПСИХОЛОГА І СУДУ **26**

Пузанова С. В. ІДІОГРАФІЧНИЙ ТА НОМОТЕТИЧНИЙ ПІДХОДИ В КРИМІНАЛЬНІЙ ПСИХОЛОГІЇ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПІЗНАВАЛЬНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ **30**

Потребчук Олександра Андріївна,
здобувачка 4 курсу, група ПС 24 СК БЗ,
Київський університет інтелектуальної
власності та права

Науковий керівник: Назаров О. А., кандидат
психологічних наук, доцент, доцент кафедри
психології та філософії

СУЧАСНІ ТИПОЛОГІЇ ОСІБ, ЯКІ ВЧИНИЛИ ВБИВСТВО: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КРИТЕРІЇВ І ПРИКЛАДНОЇ ЦІННОСТІ

Постановка проблеми. Умисне вбивство залишається одним із найтяжчих кримінальних правопорушень, і його розслідування та запобігання йому неможливі без глибокого розуміння особи злочинця. Саме тому в кримінології, криміналістиці та юридичній психології з’явилося чимало типологій осіб, які вчинили вбивство. Їх автори групують злочинців за мотивом, за глибиною антисоціальної спрямованості, за психологічними рисами, за способом дій, за кількістю жертв і характером зв’язку з потерпілим. Кожна така класифікація відповідає на своє запитання і має власну сферу застосування.

Складність полягає в тому, що ці типології розробляються в межах різних наук, спираються на різні критерії і часто не узгоджуються між собою. Одна й та сама особа може належати до «корисливого», «ситуативного» чи «організованого» типу залежно від того, яку класифікацію обрано. Крім того, багато типологій створено на зарубіжному матеріалі або на прикладі окремих, відносно рідкісних видів убивств, тому їхня практична цінність для українського слідчого чи кримінолога не завжди очевидна.

Актуальність теми посилюється й тим, що змінюється сама структура вбивств. У науковій літературі відзначають зростання частки вбивств із корисливих мотивів і на замовлення порівняно з побутовими, а серійні вбивства досі не мають законодавчого визначення. За таких умов важливо зрозуміти, яка типологія і для чого насправді корисна: для кваліфікації, для висунення версій і розшуку, для запобігання злочинам чи для роботи із засудженими.

Мета. Порівняти критерії, на яких ґрунтуються сучасні типології осіб, які вчинили вбивство, та оцінити прикладну цінність кожної з них для кваліфікації, розслідування і запобігання вбивствам.

Аналіз стану опрацювання питання. О. Цільмак пропонує класифікацію мотивів і мети умисного вбивства, поділяючи мотиви на асоціальні, антисоціальні, псевдосоціальні, протосоціальні та патологічні, і наголошує, що мотив і мету потрібно встановлювати в кожному провадженні незалежно від того, чи є вони кваліфікувальною ознакою. В. Медведєв та О. Левенець розглядають кримінально-психологічну характеристику серійного вбивці та пропонують будувати узагальнену типологію вбивць на трьох базових ознаках: мотивації, способі вчинення та кількості посягань на життя.

В. Кікінчук і Т. Білик аналізують відомі кримінологічні та поведінкові типології злочинців і на їх основі розробляють типологію осіб, які вчинили умисне вбивство заручника або викраденої людини. О. Марущак узагальнює дані про осіб, які вчиняють корисливі вбивства, зокрема на замовлення. А. Лазаренко та Ю. Федорова досліджують методи кримінологічного профілювання серійних убивць і оцінюють їхні переваги та недоліки.

Аналіз наукових праць показує, що типологій осіб, які вчинили вбивство, запропоновано багато, але більшість із них створено для окремих видів убивств або для вирішення окремих завдань.

Недостатньо дослідженим, на нашу думку, залишається порівняння цих типологій між собою. Немає чіткої відповіді на питання, які критерії типологізації є найбільш інформативними, як співвідносяться кримінально-правові, кримінологічні, психологічні та криміналістичні класифікації і яку з них доцільно використовувати на тому чи іншому етапі роботи з кримінальним провадженням.

Виклад основного матеріалу. Найбільш формалізованою є кримінально-правова типологія, яка випливає з конструкції статей КК України про умисне вбивство. Законодавець окремо виділяє вбивства з корисливих мотивів, з хуліганських мотивів, з метою приховати інше кримінальне правопорушення або полегшити його вчинення, на замовлення, з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (п. 6, 7, 9, 11, 14 ч. 2 ст. 115 КК України), а також склади з пом’якшувальними обставинами, зокрема вбивство в стані сильного душевного хвилювання, вбивство матір’ю своєї новонародженої дитини та вбивство при перевищенні меж необхідної оборони (ст. 116, 117, 118 КК України) [2]. Цінність такого поділу очевидна, адже він безпосередньо впливає на кваліфікацію і покарання. Проте ця типологія описує діяння, а не особу. Вона не

пояснює, чому людина вчинила вбивство, і мало допомагає під час пошуку невідомого злочинця.

Ширші можливості дає мотиваційний критерій. О. Цільмак, узагальнивши відомі класифікації та зміст обвинувальних актів, виокремлює п’ять груп мотивів умисного вбивства. До асоціальних мотивів належать самоствердження, утвердження влади над іншими, помста, ревнощі. Антисоціальними є політичні, расистські, релігійні, корисливі та хуліганські мотиви. Псевдосоціальні мотиви пов’язані з хибно зрозумілим товариством і колективізмом, протосоціальні пов’язані зі співчуттям і захистом від суспільно небезпечного посягання, а патологічні ґрунтуються на маніакальних та надцінних ідеях. Автор підкреслює, що мотив визначає поведінку особи лише у зв’язку з метою, а обидва вони ґрунтуються на потягах, потребах, інтересах і бажаннях [6]. Перевага мотиваційної типології в тому, що вона пов’язує правову оцінку з психологією злочинця і допомагає висувати версії, адже коло підозрюваних часто визначається саме ймовірним мотивом. Слабким місцем є те, що мотив нерідко прихований, змішаний або змінюється під час злочину, тож на початку розслідування його доводиться лише припускати.

Кримінологічні типології зосереджуються на глибині та стійкості антисоціальної спрямованості особи. Як зазначають В. Кікінчук і Т. Білик, у криміналогії злочинців поділяють, зокрема, на послідовно криміногенний, ситуативно криміногенний і ситуативний типи (за О. Джужею), а також на злісних, нестійких, ситуативних і випадкових (за А. Сахаровим) [1]. Для вбивств цей критерій особливо важливий, оскільки значну їх частину вчиняють спонтанно, на побутовому ґрунті, під час конфлікту або в стані сп’яніння. Така типологія корисна насамперед для запобігання злочинам та індивідуалізації покарання, бо показує, наскільки вбивство випливає зі способу життя особи, а наскільки зі збігу обставин. Однак для розслідування конкретного злочину вона надто загальна.

Криміналістичні типології будуються під конкретні види вбивств і тому мають найбільш виражену практичну спрямованість. В. Кікінчук і Т. Білик на матеріалах судово-слідчої практики виділяють серед осіб, які вчинили умисне вбивство заручника або викраденої людини, три типи. Корисливі особи часто мають високий соціальний статус і виступають замовниками, залучаючи найманих виконавців. Патологічно жорстким особам притаманні агресія, егоцентризм, цинізм і прагнення заподіяти потерпілому страждання. Ситуаційні особи

діють спонтанно, найчастіше на побутовому ґрунті та в стані алкогольного чи наркотичного сп’яніння [1]. Схожий підхід застосовують і до вбивств на замовлення. За даними, які наводить О. Марущак, серед виконавців таких убивств найбільшу частку становлять професійні виконавці-одинаки (33 %) і бойовики злочинних угруповань (31 %), далі йдуть випадкові вбивці (28 %) та організовані злочинні групи, що спеціалізуються на замовних убивствах (8 %) [4]. Такі типології допомагають слідчому швидко звузити коло версій і зрозуміти, кого шукати. Їх обмеження полягає у вузькій сфері застосування та невеликій емпіричній базі, тому переносити їх на інші види вбивств не варто.

Окрему групу становлять кримінально-психологічні та поведінкові типології, розроблені передусім для серійних убивць. В. Медведєв та О. Левенець пропонують будувати узагальнену типологію вбивць за мотивацією, способом вчинення та кількістю посягань і виділяють серійного й ритуального вбивцю, терориста-самогубця, вбивцю-канібала, вбивцю-ксенофоба та вбивцю на замовлення. Найскладнішим для вивчення автори вважають серійного вбивцю, якому властиві однотипність мотивів і способів, ретельне планування, обережність, здатність до рольового перевтілення та емоційна байдужість до жертв [5]. У зарубіжній практиці поширений поділ таких злочинців на організованих, неорганізованих і змішаний тип. Організовані мають середній або високий інтелект, працевлаштовані, соціально досвідчені й заздалегідь готуються до злочину, тоді як неорганізовані соціально неадаптовані, діють спонтанно й частіше залишають сліди на місці події [1].

Саме ці типології лежать в основі психологічного профілювання. А. Лазаренко та Ю. Федорова зазначають, що концепція організованих і дезорганізованих злочинців допомагає встановити рівень соціальної адаптації підозрюваного та його типові поведінкові патерни. Водночас психологічний профайлінг пов’язаний із високим ризиком суб’єктивності висновків і не завжди дозволяє передбачити місце чи спосіб наступного злочину. Тому автори вважають оптимальним комбінований підхід, який поєднує психологічний аналіз із кримінально-аналітичним, географічним і цифровим профілюванням [3]. Отже, прикладна цінність поведінкових типологій полягає в орієнтуванні пошуку, а не в доказуванні. Профіль є ймовірнісною моделлю і не може підміняти докази чи бути самостійною підставою для підозри.

Порівняння розглянутих типологій показує, що вони різняться передусім рівнем аналізу. Кримінально-правова типологія описує діяння і слугує кваліфікації. Мотиваційна поєднує право й психологію та допомагає висувати версії. Кримінологічна характеризує стійкість антисоціальної спрямованості й потрібна для запобігання злочинам та індивідуалізації покарання. Криміналістичні та поведінкові типології зорієнтовані на розшук і розслідування конкретних видів убивств. Жодна з них не є універсальною, і це, на нашу думку, не вада, а природна особливість, адже кожна типологія відповідає на своє практичне запитання. Проблеми виникають тоді, коли класифікацію застосовують поза межами завдання, для якого її створено, наприклад коли поведінковий профіль серійного вбивці намагаються використати для оцінки особи, яка вчинила побутове вбивство.

Тому перспективним видається багатокритеріальний підхід, за якого особу злочинця описують одночасно за кількома ознаками: мотивом і метою, глибиною антисоціальної спрямованості, способом дій і характером зв’язку з потерпілим. Такий опис дозволяє переходити від однієї типології до іншої залежно від етапу роботи. Водночас будь-яка типологія має ймовірнісний характер. Вона корисна як інструмент аналізу, але не повинна перетворюватися на ярлик, що підміняє індивідуальне вивчення особи та встановлення обставин конкретного кримінального правопорушення.

Висновки.

1. Сучасні типології осіб, які вчинили вбивство, ґрунтуються на різних критеріях: кримінально-правових ознаках діяння, мотиві та меті, глибині й стійкості антисоціальної спрямованості, психологічних рисах, способі дій і кількості посягань. Вони формуються в межах кримінального права, кримінології, криміналістики та юридичної психології, тому не утворюють єдиної системи.

2. Прикладна цінність типології залежить від завдання, для якого її створено. Кримінально-правова типологія потрібна передусім для кваліфікації. Мотиваційна допомагає висувати версії та розуміти поведінку злочинця. Кримінологічна слугує запобіганню злочинам та індивідуалізації покарання, а криміналістичні й поведінкові типології потрібні для розшуку та розслідування окремих видів убивств.

3. Головні обмеження типологій пов’язані з прихованістю та змішаністю мотивів, вузькою емпіричною базою спеціальних класифікацій, зарубіжним

походженням багатьох поведінкових моделей і ймовірнісним характером психологічного профілю, який не може замінити докази.

4. Найбільш перспективним є багатокритеріальний підхід, що поєднує кілька типологій і дозволяє використовувати ту чи іншу з них залежно від етапу роботи. При цьому типологія має залишатися інструментом аналізу, а не ярликом, що підміняє індивідуальне вивчення особи.

Список використаних джерел

1. Кікінчук В. В., Білик Т. В. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики умисного вбивства заручника або викраденої людини. Право і безпека. 2021. № 3 (82). С. 152–158. DOI: https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.17.

2. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 26.10.2026).

3. Лазаренко А. М., Федорова Ю. Є. Методи кримінологічного профілювання та їх роль у запобіганні серійним убивствам. Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра. 2025. № 1 (17). С. 74–88. URL: https://sjcriminal.pau.edu.ua/wp-content/uploads/2025/05/4.pdf (дата звернення: 26.10.2026).

4. Марущак О. О. Кримінологічна характеристика злочинців, які вчиняють корисливі вбивства. Актуальні проблеми протидії злочинності : матеріали XVIII студ. наук. конф. з кримінології (м. Харків, 28 листоп. 2018 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана, Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2018. С. 82–84.

5. Медведєв В. С., Левенець О. А. Кримінально-психологічна характеристика умисного серійного вбивці. Юридична психологія. 2016. № 1 (18). С. 151–160.

6. Цільмак О. М. Класифікація мотивів і мети умисного вбивства. Юридична психологія. 2017. № 1 (20). С. 59–65.

Ласкорунська Єлизавета Костянтинівна,
здобувачка 4 курсу, група ПС 24 СК БЗ,
Київський університет інтелектуальної
власності та права

Науковий керівник: Назаров О. А., кандидат
психологічних наук, доцент, доцент кафедри
психології та філософії

ІНСТРУМЕНТАЛЬНА ТА РЕАКТИВНА АГРЕСІЯ: КРИТЕРІЇ РОЗМЕЖУВАННЯ І ПРОБЛЕМА ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ НА ПРАКТИЦІ

Постановка проблеми. У кримінальній психології та практиці розслідування насильницьких злочинів розуміння природи агресії є ключовим для встановлення мотивів діяння. Традиційно агресію поділяють на реактивну (імпульсивну, ворожу) та інструментальну (проактивну). Такий поділ допомагає судовим експертам та слідчим розрізняти непередбачувані злочини, вчинені в стані сильного емоційного збудження, від холоднокровних, заздалегідь спланованих убивств. Однак на практиці експерти часто стикаються зі змішаними формами агресивної поведінки, коли діяння поєднує як емоційні, так і прагматичні цілі. Це створює складнощі під час проведення судово-психологічної експертизи та оцінюванні ризику повторного насильства.

Актуальність дослідження. Зростання складності насильницьких кримінальних правопорушень загострює проблему точного визначення суб’єктивної сторони злочину в судово-психологічній практиці. За узагальненими даними сучасних досліджень, значна частина умисних вбивств та тяжких тілесних ушкоджень не є чистим проявом афекту чи виключно холодного розрахунку, а демонструє полімотивованість. Водночас у наявних наукових джерелах та експертній практиці зберігається жорстка дихотомія інструментальної та реактивної агресії, яка часто не відповідає реальним механізмам діяння. Ця прогалина між суто теоретичним розмежуванням агресії та реальними злочинами зі змішаною мотивацією призводить до суперечностей в експертних висновках і знижує точність оцінювання динамічних чинників ризику насильства. Це зумовлює нагальну потребу в систематизації психологічних критеріїв їх практичного розмежування.

Мета. Проаналізувати психологічні критерії розмежування інструментальної та реактивної агресії і визначити проблеми, що виникають під час застосування цієї дихотомії у практиці оцінювання насильницьких злочинців.

Аналіз стану опрацювання питання. Проблема диференціації агресії має тривалу історію дослідження. Dodge та Coie заклали емпіричну основу поділу агресії на реактивну та проактивну, пов'язавши їх із різними механізмами обробки соціальної інформації [4]. У вітчизняній науці Медведєв розглядає інструментальну агресію як спосіб досягнення цілей, не пов'язаних безпосередньо із заподіянням шкоди (наприклад, корисливий мотив під час розбою) [1]. Шепітько і Коновалова наголошують на важливості розрізнення цих видів агресії для експертного встановлення суб'єктивної сторони кримінального правопорушення [2]. Кацавець детально описує емоційні чинники, що запускають реактивну агресію у відповідь на фрустрацію [3]. Водночас зарубіжні дослідники Bushman та Anderson у своїй фундаментальній праці піддали критиці жорстку дихотомію цих понять, довівши, що чисті форми агресії трапляються рідко, і більшість актів насильства є полімотивованими [5]. Відтак, проблема практичного застосування цих критеріїв експертами потребує додаткового аналізу.

Виклад основного матеріалу.

1. **Сутнісні характеристики понять.** Реактивна (ворожа, імпульсивна) агресія виникає як безпосередня реакція особи на реальну чи уявну загрозу, провокацію або фрустрацію. Її головною і часто єдиною метою є завдавання шкоди джерелу подразнення. Вона супроводжується високим рівнем фізіологічного та емоційного збудження (гнівом, люттю), що призводить до звуження свідомості та зниження поведінкового контролю [3; 4]. Інструментальна (проактивна) агресія є цілеспрямованою, продуманою поведінкою, у якій заподіяння шкоди іншій людині не є самоціллю, а виступає лише інструментом (засобом) для здобуття іншої вигоди: матеріальних цінностей, влади, статусу, усунення перешкод тощо. Емоційне тло при цьому залишається відносно стабільним [1].

2. **Критерії розмежування.** Спираючись на аналіз літератури [1; 4], можна виокремити три базові критерії розмежування цих феноменів:

Емоційний фон: для реактивної агресії характерне гостре емоційне збудження; для інструментальної – «холоднокровність» або мінімальне збудження.

Наявність тригера (провокації): реактивна агресія завжди має пусковий механізм (образа, напад); інструментальна планується заздалегідь і не залежить від безпосередніх дій майбутньої жертви.

Кінцева мета: за реактивної агресії метою є сам акт завдання шкоди; за інструментальної – отримання зовнішньої винагороди.

3. **Проблема застосування на практиці.** Попри чіткість теоретичних критеріїв, їх застосування під час складання психологічного профілю чи проведення експертизи стикається з проблемою «змішаної мотивації». Як доводять Bushman та Anderson, дихотомія є надмірним спрощенням людської психіки [5, p. 275]. На практиці судовий експерт-психолог аналізує діяння, які поєднують обидва види. Наприклад, замовне вбивство (типова інструментальна агресія) може супроводжуватися ситуативним гнівом, якщо жертва чинить несподіваний опір. Навпаки, реактивна агресія в процесі розвитку конфлікту може набути інструментальних рис (особа, вдаривши кривдника в стані гніву, раптово вирішує заволодіти його майном) [2]. Спроба експерта штучно «втиснути» багатогранний злочин лише в одну категорію призводить до неповного висновку і хибного оцінювання ризику майбутнього насильства, адже профілактика цих двох видів агресії вимагає абсолютно різних психологічних втручань.

Висновки.

1. Інструментальна та реактивна агресія розмежовуються за трьома основними критеріями: рівнем емоційного збудження, наявністю зовнішньої провокації та кінцевою метою діяння (шкода як мета проти шкоди як засобу).

2. Застосування цієї теоретичної дихотомії в реальній судово-психологічній практиці є проблематичним через полімотивованість більшості насильницьких кримінальних правопорушень, де прагматичні цілі тісно переплітаються з емоційними імпульсами.

3. Урахування сучасних наукових підходів, що критикують жорстке розведення цих понять, дозволить судовим експертам уникати спрощень під час аналізу суб’єктивної сторони вбивства та більш точно оцінювати динамічні чинники ризику насильства.

Список використаних джерел

1. Медведєв В. С. Кримінальна психологія : підручник. Київ : Атіка, 2004. 368 с.

2. Шепітько В. Ю., Коновалова В. О. Юридична психологія : підручник. 4-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2025. 280 с.

3. Кацавець Р. С. Кримінальна психологія : навч. посіб. 3-тє вид., допов. Київ : Алерта, 2025. 162 с.

4. Dodge K. A., Coie J. D. Social-information-processing factors in reactive and proactive aggression in children’s peer groups. Journal of Personality and Social Psychology. 1987. Vol. 53, No. 6. P. 1146–1158. DOI: https://doi.org/10.1037/0022-3514.53.6.1146.

5. Bushman B. J., Anderson C. A. Is it time to pull the plug on the hostile versus instrumental aggression dichotomy? Psychological Review. 2001. Vol. 108, No. 1. P. 273–279. DOI: https://doi.org/10.1037/0033-295X.108.1.273.

Григораш Олександра Сергіївна,
здобувачка 4 курсу, група ПС 24 СК БЗ,
Київський університет інтелектуальної
власності та права

Науковий керівник: Назаров О. А., кандидат
психологічних наук, доцент, доцент кафедри
психології та філософії

МЕХАНІЗМИ МОРАЛЬНОГО ВІДСТОРОНЕННЯ У СТРУКТУРІ НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ПОВЕДІНКИ: СИСТЕМАТИЗАЦІЯ НАУКОВИХ ДАНИХ

Постановка проблеми. Однією з важливих проблем сучасної психології насильницької поведінки є з'ясування психологічних механізмів, які дозволяють людині порушувати моральні норми, виправдовувати заподіяння шкоди іншим і не відчувати відповідальності за власні дії. Особливе значення це питання має у сфері дослідження тяжких насильницьких злочинів, зокрема вбивств.

Людина здатна усвідомлювати моральну неприйнятність насильства, проте за певних обставин може знаходити внутрішні пояснення, які виправдовують її поведінку. У результаті моральні переконання перестають виконувати стримувальну функцію. Це створює передумови для агресивних дій, зниження співчуття до потерпілого та послаблення почуття провини.

Одним із понять, що пояснює цей процес, є моральне відсторонення, розроблене в межах соціально-когнітивної теорії Альберта Бандури [1]. Проблема полягає в необхідності систематизувати основні механізми морального відсторонення та визначити їхнє значення у формуванні й підтриманні насильницької поведінки.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю глибшого розуміння психологічних чинників, які сприяють виникненню та виправданню насильницької поведінки. Особливого значення набуває вивчення внутрішніх процесів, завдяки яким людина може ігнорувати моральні заборони, знецінювати життя іншої особи та перекладати відповідальність за власні вчинки на зовнішні обставини.

У сучасних умовах проблема насильства залишається актуальною для психології, кримінології та юридичної практики. Дослідження механізмів

морального відсторонення дає змогу краще зрозуміти психологічні особливості осіб, які вчиняють насильницькі злочини, зокрема їхні способи мислення, ставлення до жертви та особисте виправдання протиправних дій.

Важливість цієї теми також пов’язана з можливістю використання отриманих знань у профілактиці агресивної поведінки, психологічній діагностиці та корекційній роботі з особами, схильними до насильства.

Мета. Теоретичний аналіз і систематизація основних механізмів морального відсторонення, визначення їхньої ролі у структурі насильницької поведінки та з’ясування їхнього значення для розуміння психологічних особливостей осіб, які вчиняють тяжкі насильницькі злочини.

Аналіз стану опрацювання питання. Проблема морального відсторонення найбільш ґрунтовно досліджена в працях американського психолога Альберта Бандури [2; 5]. Саме він запропонував розглядати моральне відсторонення як процес послаблення внутрішнього морального контролю, що дозволяє людині здійснювати неприйнятні з моральної точки зору дії без вираженого почуття провини.

У роботах А. Бандури було визначено вісім основних механізмів морального відсторонення, які пояснюють, як людина виправдовує власну поведінку, зменшує значення заподіяної шкоди та перекладає відповідальність на інших [3; 4].

Подальший розвиток цієї проблематики відображений у дослідженнях К. Мур, яка розглядала моральне відсторонення як важливий чинник неетичної поведінки [6]. Також науковий інтерес становлять праці дослідниць Г. Бругес та Б. Капаррос, присвячені взаємозв’язку морального відсторонення, особистісних характеристик і насильницької поведінки ув’язнених [7].

Попри значну кількість наукових досліджень, залишається важливим комплексне узагальнення механізмів морального відсторонення саме в контексті насильницької поведінки. Особливої уваги потребує з’ясування того, як окремі когнітивні процеси впливають на ставлення людини до жертви, оцінювання наслідків власних дій і прийняття відповідальності.

Виклад основного матеріалу.

Поняття та психологічна сутність морального відсторонення

Моральне відсторонення – це психологічний процес, за якого людина послаблює дію власних моральних переконань, щоб виправдати поведінку, яка

завдає шкоди іншим.

У нормі моральні принципи виконують функцію внутрішнього контролю: людина оцінює власні вчинки, передбачає їхні наслідки та відчуває відповідальність за заподіяну шкоду. Однак за певних умов цей механізм може послаблюватися. Моральне відсторонення не обов'язково означає повну відсутність моральних цінностей. Людина може знати, що насильство є неправильним, але знаходити пояснення, які дозволяють їй не сприймати власні дії як порушення моральних норм.

Основні механізми морального відсторонення

Відповідно до концепції А. Бандури, можна виділити вісім основних механізмів [4].

1. **Моральне виправдання.** Полягає у представленні насильницьких дій як необхідних або суспільно виправданих. Людина може переконувати себе, що діяла заради справедливості, захисту честі або покарання іншої особи.

2. **Евфемістичне позначення.** Передбачає використання пом'якшених висловів для опису жорстоких дій. Завдяки цьому людина зменшує психологічне сприйняття серйозності власної поведінки.

3. **Вигідне порівняння.** Людина порівнює власний вчинок із більш жорстокими діями інших людей. Унаслідок цього її поведінка здається їй менш небезпечною або неприйнятною.

4. **Перекладання відповідальності.** Особа пояснює власні дії впливом інших людей, наказами, обставинами або провокацією з боку потерпілого. Таким чином вона намагається зменшити власну відповідальність.

5. **Розподіл відповідальності.** Проявляється тоді, коли людина вважає, що відповідальність за насильницький вчинок несуть усі учасники ситуації, а не вона особисто. Найчастіше це спостерігається у випадках групового насильства.

6. **Ігнорування або спотворення наслідків.** Людина применшує заподіяну шкоду, не визнає тяжкості наслідків або намагається не звертати уваги на страждання потерпілого.

7. **Дегуманізація жертви.** Полягає у позбавленні потерпілого людських характеристик у сприйнятті правопорушника. Жертва починає сприйматися не як особистість із власними почуттями та правами, а як об'єкт агресії.

8. **Звинувачення жертви.** Людина перекладає провину за насильство на самого потерпілого, стверджуючи, що він нібито спровокував ситуацію або сам

спричинив негативні наслідки.

Зазначені механізми можуть взаємодіяти між собою та формувати систему психологічних виправдань, яка послаблює моральні обмеження поведінки.

Взаємозв'язок морального відсторонення та насильницької поведінки

Моральне відсторонення може відігравати важливу роль у формуванні та підтриманні насильницької поведінки. Воно не обов'язково є першопричиною агресії, однак здатне зменшувати внутрішні психологічні перешкоди перед її проявом. Одним із важливих аспектів такого взаємозв'язку є послаблення емпатії. Якщо людина перестає сприймати потерпілого як особистість, їй стає легше ігнорувати його переживання та страждання. Іншим аспектом є зниження особистої відповідальності. Правопорушник може пояснювати свої дії зовнішніми обставинами, впливом інших людей або поведінкою самої жертви.

Таким чином, моральне відсторонення може сприяти збереженню позитивного уявлення про себе навіть після вчинення серйозного насильницького діяння.

Значення морального відсторонення у психології осіб, які вчиняють убивства

У контексті психології вбивці моральне відсторонення становить особливий науковий інтерес, оскільки дозволяє досліджувати психологічні механізми, за допомогою яких людина виправдовує позбавлення іншого життя. Особа, яка вчинила вбивство, може використовувати різні способи психологічного виправдання: представляти злочин як помсту, перекладати відповідальність на потерпілого, применшувати значення власних дій або заперечувати моральну цінність жертви. Водночас важливо враховувати, що не всі особи, які вчиняють убивства, мають однакові психологічні особливості. Мотиви злочину, особистісні характеристики, життєві обставини та рівень усвідомлення власних дій можуть суттєво відрізнятися.

Тому моральне відсторонення не можна розглядати як універсальне пояснення всіх убивств. Воно є одним із можливих психологічних чинників, який необхідно аналізувати разом з іншими особистісними, соціальними та ситуаційними обставинами.

Практичне значення дослідження механізмів морального відсторонення

Вивчення механізмів морального відсторонення має важливе практичне значення для юридичної та кримінальної психології. Розуміння цих механізмів допомагає фахівцям аналізувати способи мислення правопорушників, особливості їхнього ставлення до потерпілих і характер виправдання власних дій.

Отримані знання можуть використовуватися під час психологічної діагностики, розроблення профілактичних програм, роботи з агресивною поведінкою та психологічної корекції осіб, які мають схильність до насильства.

Особливе значення має формування відповідальності за власні вчинки, розвиток емпатії, здатності розуміти переживання інших людей та усвідомлювати наслідки власної поведінки.

Висновки. Отже, моральне відсторонення є важливим психологічним механізмом, який допомагає пояснити, як людина може виправдовувати насильницькі дії та послаблювати внутрішній моральний контроль.

На мою думку, моральне відсторонення є одним із важливих психологічних механізмів, який допомагає зрозуміти, чому людина може свідомо вчиняти насильницькі дії та водночас знаходити їм виправдання. Особливо цікавим є те, що людина не обов’язково перестає розуміти різницю між добром і злом, але починає шукати пояснення, які дозволяють їй не відчувати себе винною. Я вважаю, що найбільш небезпечними проявами морального відсторонення є дегуманізація жертви та перекладання відповідальності. Адже коли людина перестає сприймати потерпілого як особистість із власними почуттями, переживаннями та правами, їй стає значно легше виправдовувати заподіяння шкоди.

На мою думку, важливо також розуміти, що моральне відсторонення не є єдиною причиною насильницької поведінки. Воно може поєднуватися з особистісними особливостями, соціальним середовищем, життєвим досвідом та конкретними обставинами. Тому не можна пояснювати всі випадки насильства або вбивства лише одним психологічним механізмом. Під час опрацювання цієї теми я дійшла висновку, що дослідження морального відсторонення має не лише теоретичне, а й практичне значення. Воно допомагає краще зрозуміти психологію людини, яка вчиняє насильство, її ставлення до потерпілого та способи виправдання власних дій. Отже, я вважаю, що усвідомлення механізмів морального відсторонення є важливим для розуміння природи насильницької пове-

дінки, а також для її попередження. Особливу увагу необхідно приділяти розвитку емпатії, особистої відповідальності та здатності людини усвідомлювати наслідки власних вчинків.

Список використаних джерел

1. Bandura A. Social Foundations of Thought and Action : A Social Cognitive Theory. Englewood Cliffs, NJ : Prentice-Hall, 1986. xiii, 617 p.

2. Bandura A. Selective Activation and Disengagement of Moral Control. Journal of Social Issues. 1990. Vol. 46, No. 1. P. 27–46. DOI: https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1990.tb00270.x.

3. Bandura A., Barbaranelli C., Caprara G. V., Pastorelli C. Mechanisms of moral disengagement in the exercise of moral agency. Journal of Personality and Social Psychology. 1996. Vol. 71, No. 2. P. 364–374. DOI: https://doi.org/10.1037/0022-3514.71.2.364.

4. Bandura A. Moral Disengagement in the Perpetration of Inhumanities. Personality and Social Psychology Review. 1999. Vol. 3, No. 3. P. 193–209. DOI: https://doi.org/10.1207/s15327957pspr0303_3.

5. Bandura A. Selective Moral Disengagement in the Exercise of Moral Agency. Journal of Moral Education. 2002. Vol. 31, No. 2. P. 101–119. DOI: https://doi.org/10.1080/0305724022014322.

6. Moore C. Moral disengagement. Current Opinion in Psychology. 2015. Vol. 6. P. 199–204. DOI: https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2015.07.018.

7. Brugués G., Caparrós B. Dysfunctional personality, Dark Triad and moral disengagement in incarcerated offenders: implications for recidivism and violence. Psychiatry, Psychology and Law. 2022. Vol. 29, No. 3. P. 431–455. DOI: https://doi.org/10.1080/13218719.2021.1917011.

Соколовська Софія Андріївна,
здобувачка 4 курсу, група ПС 24 СК БЗ,
Київський університет інтелектуальної
власності та права

Науковий керівник: Назаров О. А., кандидат
психологічних наук, доцент, доцент кафедри
психології та філософії

ПСИХОЛОГІЧНА СТРУКТУРА ОСОБИСТОСТІ НАСИЛЬНИЦЬКОГО ЗЛОЧИНЦЯ: ПОРІВНЯННЯ МОДЕЛЕЙ

Постановка проблеми. Дослідження психологічної структури особистості насильницького злочинця посідає одне з центральних місць у системі кримінальної психології, судово-психологічної експертизи та кримінології [1; 3]. Вчинення тяжких та особливо тяжких насильницьких діянь проти життя і здоров'я особи, зокрема умисних убивств, виступає складним підсумковим результатом системної дезорганізації внутрішніх механізмів психологічної саморегуляції, глибокого спотворення ціннісно-нормативної сфери та руйнування вищих рівнів когнітивного і вольового контролю особистості [1; 2]. У сучасній юридично-психологічній науці розроблено декілька концептуальних теоретико-методологічних моделей структури особистості цієї категорії суб'єктів. Вони охоплюють як класичні та сучасні вітчизняні системно-структурні підходи, так і зарубіжні когнітивно-поведінкові концепції агресії, тріархічні моделі психопатії та сучасні нозологічні класифікатори (DSM-5-TR, МКХ-11) [4; 5]. Проте наявність концептуальної неузгодженості між цими теоретичними моделями створює суттєві перешкоди під час проведення судово-психологічних та комплексних психолого-психіатричних експертиз, оцінювання ризиків повторного вчинення насильства, а також розробки науково обґрунтованих диференційованих програм пенітенціарної ресоціалізації [3; 4]. Актуальність цього дослідження зумовлена необхідністю проведення поглибленого системно-порівняльного аналізу наявних психологічних моделей структури особистості насильницького злочинця для з'ясування їхнього пізнавального потенціалу та прикладної цінності у юридичній і правозастосовній практиці [3].

Мета. Здійснити критичний порівняльний аналіз провідних наукових моделей психологічної структури особистості насильницького злочинця та

обґрунтувати межі їх практичного застосування у судово-експертній, профілактичній та корекційній діяльності [1; 3].

Аналіз стану опрацювання питання. Фундаментальні засади дослідження особистості насильницького злочинця у вітчизняній науці висвітлено у працях Медведєва [1] та Кацавеця [2]. Науковці детально обґрунтовують системно-структурний підхід, аналізуючи деформації потребово-мотиваційної, емоційно-вольової, ціннісно-смислової та індивідуально-динамічної сфер особистості правопорушника. У підручнику з юридичної психології Шепітько і Коновалова досліджують проблему структури особистості через призму методології її судово-експертного дослідження, наголошуючи на неприпустимості стигматизації засуджених та вимагаючи чіткого розмежування психологічних конструктів саморегуляції та психіатричних категорій потьмарення свідомості або патологічних розладів [3]. Зарубіжна концептуальна традиція представлена працями Bartol і Bartol, які описують модель дихотомізації насильницької поведінки на реактивну й інструментальну агресію, що базується на аналізі когнітивних викривлень, порушень емоційного контролю та рівнів емпатії [4]. Психіатричні та нозологічні аспекти структурних деструкцій висвітлено у керівництві American Psychiatric Association (DSM-5-TR), де специфіку поведінки насильницьких злочинців пов’язано з розладами особистості кластера B (насамперед антисоціальним розладом особистості) [5]. Попри багатий теоретичний доробок, цілісний порівняльний аналіз цих підходів із визначенням їхньої процесуальної та експертної придатності в умовах правової системи України вимагає додаткового ґрунтовного аналізу [1; 3].

Виклад основного матеріалу.

1. **Вітчизняна системно-структурна модель особистості насильницького злочинця.** У концептуальних підходах Медведєва [1] та Кацавеця [2] особистість насильницького злочинця розглядається як складна підсистема, у структурі якої виокремлюються чотири ключові блоки:

– потребово-мотиваційний блок: характеризується глибокою деформацією вищих соціальних і духовних потреб, гіпертрофією викривлених вітальних та примітивно-егоцентричних прагнень, домінуванням асоціальних мотивів (самоствердження через демонстрацію сили, помста, агресивна домінантність, компенсація власної неповноцінності);

– ціннісно-смисловий і нормативний блок: включає знецінення життя та здоров’я іншої людини, правовий та моральний нігілізм, деструкцію систем моральної самосвідомості та внутрішніх соціально-психологічних табу, а також формування нейтралізувальних захисних раціоналізацій;

– емоційно-вольовий блок: виявляється у низькому порозі фрустраційної толерантності, високій афективній збудливості, ригідності емоційних реакцій, нездатності до стримування імпульсів у поєднанні із загальною слабкістю вольового самоконтролю;

– індивідуально-динамічний (темпераментний) блок: охоплює темпераментну імпульсивність, схильність до ризикованої та провокативної поведінки, сенсорний пошук та підвищену психофізіологічну реактивність.

2. **Зарубіжні когнітивно-поведінкові, тріархічні та нозологічні моделі.** У працях Bartol і Bartol структура особистості насильницького злочинця аналізується через механізми реактивної та інструментальної насильницької поведінки [4]. Реактивне насильство описується як наслідок дисфункції когнітивної обробки інформації (зокрема феномену «ворожої атрибуції» – тенденції сприймати нейтральні дії оточення як ворожі) та вибухового афекту. Інструментальне насильство, навпаки, базується на прагматичному плануванні, холодній розрахованості та вираженому дефіциті емпатії й сумління. Окрім цього, сучасна тріархічна модель психопатії інтегрує три структурні вектори: сміливість (boldness – стійкість до стресу, соціальне домінування), розгальмованість (disinhibition – слабкий імпульсивний контроль) та жорстокість (meanness – експлуататівність, відсутність прихильності). Із позицій DSM-5-TR особистісні особливості насильницьких правопорушників найчастіше співвідносять з антисоціальним та нарцисичним розладами особистості, де стрижневими рисами є маніпулятивність, черствість та патологічний дефіцит каяття [5].

3. **Порівняльний аналіз та специфіка практичного застосування моделей.** Проведений порівняльний аналіз показує, що вітчизняна системно-структурна модель є оптимальною для проведення судово-психологічних експертиз у кримінальному провадженні, оскільки вона надає експерту-психологу чітку схему оцінювання здатності особи усвідомлювати свої дії та керувати ними під час вчинення правопорушення [1; 3]. Зарубіжні когнітивно-поведінкові та тріархічні моделі мають найвищу прикладну цінність у сфері кримінального профайлінгу, оцінювання ризиків повторного насильства (за методологією структурова-

ного професійного судження) та розробки корекційно-ресоціалізаційних програм у пенітенціарній системі [4; 5].

Висновки.

1. Психологічна структура особистості насильницького злочинця є цілісною системною дезорганізацією, яка охоплює потребово-мотиваційну, ціннісно-нормативну, емоційно-вольову та індивідуально-динамічну сфери особистості [1; 2].

2. Порівняльний аналіз вітчизняних системних підходів і зарубіжних когнітивно-поведінкових концепцій підтверджує їхню комплементарність: вітчизняна модель глибше розкриває внутрішню архітектуру особистості, тоді як зарубіжні моделі деталізують поведінкові процеси та механізми когнітивної обробки інформації [3; 4].

3. Визначено, що деформація ціннісно-смислової сфери, низький рівень емпатії та феномен ворожої атрибуції є загальновизнаними спільними елементами усіх розглянутих наукових моделей [1; 4; 5].

4. Судовий психолог під час експертного дослідження повинен неухильно дотримуватися меж фахової компетентності, описуючи психологічні механізми саморегуляції особистості та утримуючись від встановлення правової кваліфікації діяння чи медичних діагнозів [3].

5. Перспективним напрямом подальших досліджень є розробка інтегрованої психодіагностичної моделі особистості насильницького злочинця для підвищення ефективності експертних висновків та профілактики рецидивної злочинності [1; 3; 4].

Список використаних джерел

1. Медведєв В. С. Кримінальна психологія : підручник. Київ : Атіка, 2004. 368 с.

2. Кацавець Р. С. Кримінальна психологія : навч. посіб. 3-тє вид., допов. Київ : Алерта, 2025. 162 с.

3. Шепітько В. Ю., Коновалова В. О. Юридична психологія : підручник. 4-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2025. 280 с.

4. Bartol C. R., Bartol A. M. Criminal Behavior : A Psychological Approach. 12th ed. Hoboken, NJ : Pearson, 2021.

5. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders : DSM-5-TR / American Psychiatric Association. 5th ed., text rev. Washington, DC : American Psychiatric Association Publishing, 2022. lxix, 1050 p. DOI: https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425787.

Дудка Аріна Олександрівна,
здобувачка 4 курсу, група ПС 24 СК БЗ,
Київський університет інтелектуальної власності та права

Науковий керівник: Назаров О. А., кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та філософії

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ УМИСНОГО ВБИВСТВА: МЕЖІ КОМПЕТЕНЦІЇ ПСИХОЛОГА І СУДУ

Постановка проблеми. Суб'єктивна сторона умисного вбивства є одним із найскладніших елементів складу кримінального правопорушення. Вона відображає внутрішнє психічне ставлення особи до діяння та його наслідків і включає вину у формі умислу, а також, за певних умов, мотив, мету та емоційний стан. Психологія оперує поняттями усвідомлення, вольової регуляції, мотивації та емоційного впливу на поведінку, тоді як кримінальне право надає цим поняттям юридичного значення. Нерозрізнення цих рівнів призводить до типових помилок у висновках експертів і в судових рішеннях.

Особливо гостро проблема меж компетенції постає у справах про умисне вбивство, вчинене у стані сильного душевного хвилювання (ст. 116 КК України), де емоційний стан безпосередньо входить до суб'єктивної сторони складу. Психолог досліджує психічну діяльність особи, суд дає правову оцінку. Змішування цих функцій спотворює і експертний висновок, і судове рішення.

Мета. З'ясувати психологічний зміст суб'єктивної сторони умисного вбивства та обґрунтувати межі компетенції судового експерта-психолога і суду.

Аналіз стану опрацювання питання. У кримінально-правовій літературі суб'єктивна сторона традиційно визначається як психічне ставлення особи до вчинюваного діяння та його наслідків, що характеризується виною, мотивом, метою та емоційним станом [1]. Для умисного вбивства обов'язковою є вина у формі прямого або непрямого умислу [2].

Шепітько і Коновалова підкреслюють, що предметом судово-психологічної експертизи є вплив індивідуально-психологічних особливостей та емоційного стану на усвідомлення і регуляцію дій, а не правова кваліфікація цього стану [3]. Медведєв розглядає психологічний зміст вини через інтелектуальний і

вольовий компоненти [4]. Кацавець наголошує на ролі мотиваційної сфери у структурі злочинної поведінки [5].

Верховний Суд у постанові від 05.06.2023 у справі № 587/241/18 прямо вказав, що стан сильного душевного хвилювання є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони складу, передбаченого ст. 116 КК України, і для його встановлення потрібні спеціальні знання, реалізовані через судово-психологічну експертизу. Водночас суд залишає за собою правову оцінку наявності цієї ознаки [6]. Таким чином, у літературі та судовій практиці вже окреслено розмежування, проте практичне застосування меж компетенції досі породжує помилки.

Виклад основного матеріалу.

1. Психологічний зміст суб'єктивної сторони умисного вбивства

З психологічної точки зору суб'єктивна сторона відображає процеси, що відбуваються у психіці особи під час вчинення діяння. Інтелектуальний компонент умислу включає усвідомлення суспільно небезпечного характеру дій та передбачення наслідків. Вольовий компонент – бажання настання наслідків або свідоме їх допущення. Мотив виступає внутрішнім спонуканням, мета – уявним результатом, на який спрямована поведінка. Емоційний стан може суттєво модифікувати як усвідомлення, так і вольову регуляцію [3; 4].

У випадку ст. 116 КК України емоційний стан (сильне душевне хвилювання) набуває статусу обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони. Він має раптово виникнути як реакція на протизаконне насильство, систематичне знущання або тяжку образу з боку потерпілого і досягати рівня, що значно знижує здатність особи усвідомлювати свої дії або керувати ними [6].

2. Компетенція судового експерта-психолога

Судово-психологічна експертиза досліджує психічно здорову особу. До компетенції експерта належить встановлення: індивідуально-психологічних особливостей (у тому числі тих, що визначають схильність до кумуляції афекту); провідних мотиваційних чинників; емоційного стану особи в момент вчинення діяння; міри здатності розуміти характер своїх дій та їх наслідки; наявності або відсутності стану, що суттєво вплинув на свідомість і поведінку [3; 7].

Експерт не має права формулювати висновки на кшталт «особа діяла з прямим умислом», «перебувала у стані, передбаченому ст. 116 КК України» або «є винною». Такі формулювання є правовою кваліфікацією і виходять за межі спеціальних знань психолога. Вимоги Етичного кодексу психолога щодо профе-

сійної компетентності зобов’язують психолога братися лише за завдання в межах власної фахової компетентності [8].

3. Компетенція суду

Суд на підставі всіх зібраних доказів, у тому числі висновку експерта, встановлює наявність або відсутність ознак суб’єктивної сторони як елементів складу кримінального правопорушення. Саме суд дає правову оцінку встановленому психологом емоційному стану і вирішує, чи відповідає він правовому поняттю «стан сильного душевного хвилювання». Суд також визначає форму вини (прямий чи непрямий умисел) як юридичну категорію [2; 6].

4. Практичні наслідки розмежування

Дотримання меж компетенції забезпечує достовірність експертного висновку і законність судового рішення. Психолог описує динаміку емоційного стану, ступінь його впливу на усвідомлення та регуляцію дій, вказує на наявні дані та обмеження дослідження. Суд інтегрує цей опис у систему доказів і формулює правовий висновок. Порушення меж з обох сторін призводить або до підміни правової оцінки психологічними категоріями, або до ігнорування спеціальних знань.

Висновки.

1. Психологічний зміст суб’єктивної сторони умисного вбивства охоплює інтелектуальний і вольовий компоненти умислу, мотиваційну сферу та емоційний стан, що впливає на усвідомлення і регуляцію поведінки.

2. Судовий експерт-психолог досліджує індивідуально-психологічні особливості та емоційний стан особи, встановлює міру впливу цього стану на здатність усвідомлювати дії і керувати ними, але не дає правової кваліфікації.

3. Суд встановлює наявність ознак суб’єктивної сторони як елементів складу кримінального правопорушення і дає їм правову оцінку.

4. Розмежування компетенції є обов’язковою умовою достовірності експертного висновку та законності судового рішення; його порушення є типовою фаховою помилкою.

5. Подальшого опрацювання потребує розроблення типових формулювань висновків судово-психологічної експертизи, які б чітко відображали межі компетенції психолога.

Список використаних джерел

1. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2010. 456 с.

2. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 01.11.2026).

3. Шепітько В. Ю., Коновалова В. О. Юридична психологія : підручник. 4-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2025. 280 с.

4. Медведєв В. С. Кримінальна психологія : підручник. Київ : Атіка, 2004. 368 с.

5. Кацавець Р. С. Кримінальна психологія : навч. посіб. 3-тє вид., допов. Київ : Алерта, 2025. 162 с.

6. Постанова Верховного Суду у складі Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 05.06.2023 у справі № 587/241/18 (провадження № 51-1068км22). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111524547 (дата звернення: 01.11.2026).

7. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу від 26.12.2012 № 1950/5, зі змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98 (дата звернення: 01.11.2026).

8. Етичний кодекс психолога : прийнятий на І Установчому з’їзді Товариства психологів України 20 груд. 1990 р., м. Київ. URL: https://upsihologa.com.ua/article/etychnyi_kodeks_psyhologa/ (дата звернення: 01.11.2026).

Пузанова Софія Валеріївна,
здобувачка 4 курсу, група ПС 24 СК БЗ,
Київський університет інтелектуальної
власності та права

Науковий керівник: Назаров О. А., кандидат
психологічних наук, доцент, доцент кафедри
психології та філософії

ІДІОГРАФІЧНИЙ ТА НОМОТЕТИЧНИЙ ПІДХОДИ В КРИМІНАЛЬНІЙ ПСИХОЛОГІЇ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПІЗНАВАЛЬНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ

Постановка проблеми. Вивчення злочинної поведінки потребує розуміння як індивідуальних особливостей особистості правопорушника, так і загальних закономірностей, що впливають на її формування. У кримінальній психології цю проблему розглядають крізь призму ідіографічного та номотетичного підходів. Перший дає змогу дослідити унікальні характеристики особистості, її мотиви та життєвий досвід, тоді як другий спрямований на виявлення спільних психологічних закономірностей і тенденцій злочинної поведінки.

Актуальність проблеми полягає у визначенні пізнавальних можливостей кожного підходу, їхніх переваг та обмежень. Вивчення окремої особистості не завжди дає змогу встановити загальні закономірності, а узагальнені результати досліджень можуть не враховувати індивідуальних відмінностей. Тому порівняльний аналіз ідіографічного та номотетичного підходів дає можливість глибше зрозуміти особливості дослідження злочинної поведінки й визначити доцільність їх поєднання в кримінальній психології.

Мета. Порівняти пізнавальні можливості ідіографічного та номотетичного підходів у кримінальній психології, визначити їхні переваги й обмеження у вивченні злочинної поведінки.

Аналіз стану опрацювання питання. Методологічні засади ідіографічного та номотетичного підходів розглядаються у працях Вільгельма Віндельбанда, який розмежував наукове пізнання, спрямоване на встановлення загальних закономірностей, і дослідження індивідуальних явищ [1]. Гордон Олпорт у праці Personality: A Psychological Interpretation наголошував на важливості вивчення унікальної організації особистості та її індивідуальних психологічних

характеристик [2]. Ларс-Гуннар Лунд у статті, присвяченій особистісно орієнтованим дослідженням, проаналізував внесок Віндельбанда, Вільяма Штерна, Олпорта, Джеймса Ламієлла та Давида Магнуссона у розвиток цього напряму [3].

Безпосередньо зв’язок особистісних характеристик зі злочинною поведінкою розглянули Tharshini та співавтори у систематичному огляді наукових досліджень, опублікованому 2021 року. Автори проаналізували результати досліджень особистісних рис, зокрема психопатичних характеристик і самоконтролю, у контексті кримінальної поведінки [4]. Номотетичний підхід дає змогу встановлювати статистичні закономірності та досліджувати зв’язки між психологічними характеристиками й правопорушеннями, тоді як ідіографічний підхід спрямований на поглиблений аналіз індивідуальних мотивів, життєвого досвіду та обставин конкретного правопорушення. Водночас потребує подальшого розгляду питання про співвідношення пізнавальних можливостей цих підходів і доцільність їх комплексного застосування в кримінальній психології.

Виклад основного матеріалу.

1. Основні характеристики підходів

Ідіографічний і номотетичний підходи відрізняються передусім спрямованістю дослідження. Ідіографічний підхід передбачає детальне вивчення конкретної особистості, її індивідуальних рис, життєвих обставин, мотивів і поведінкових реакцій. Натомість номотетичний підхід спрямований на пошук загальних закономірностей і встановлення статистичних взаємозв’язків між психологічними явищами. Теоретичне підґрунтя такого розмежування закладене у працях Вільгельма Віндельбанда, а важливість дослідження індивідуальності особистості обґрунтована Гордоном Олпортом [1; 2]. У кримінальній психології ці підходи дають змогу розглядати злочинну поведінку як з позиції загальних закономірностей, так і з урахуванням особливостей конкретної людини.

2. Пізнавальні можливості номотетичного підходу

Застосування номотетичного підходу в кримінальній психології дозволяє вивчати психологічні особливості різних груп людей і визначати, які з них можуть бути пов’язані зі злочинною поведінкою. У систематичному огляді, опублікованому 2021 року, Tharshini та співавтори проаналізували 33 наукові статті, присвячені взаємозв’язку особистісних характеристик і кримінальності [4]. Особливу увагу було приділено таким характеристикам, як психопатичні риси

та рівень самоконтролю. Наприклад, можна дослідити відмінності в показниках самоконтролю між групою осіб, які неодноразово вчиняли правопорушення, та групою осіб без такого досвіду. Отримані результати допоможуть визначити наявність статистичних зв'язків між досліджуваними показниками. Однак такі зв'язки не можна трактувати як безумовний доказ причин виникнення злочинної поведінки або як підставу для прогнозування поведінки кожної окремої людини.

3. Пізнавальні можливості ідіографічного підходу

Ідіографічний підхід зосереджується на розкритті індивідуальних причин і механізмів поведінки людини з урахуванням її особистого досвіду та конкретної життєвої ситуації. Ларс-Гуннар Лунд у своїй праці 2015 року розглянув значення особистісно орієнтованого дослідження та необхідність сприймати людину як цілісну систему взаємопов'язаних характеристик [3]. У кримінальній психології такий підхід може передбачати аналіз біографії правопорушника, його емоційних переживань, соціальних зв'язків, особистих цінностей і мотивів учинку. Наприклад, причини вчинення крадіжки однією людиною можуть бути пов'язані з прагненням отримати матеріальну вигоду, тоді як інша людина може діяти під впливом свого оточення. Детальне дослідження кожного випадку дозволяє встановити такі відмінності. Проте висновки, отримані під час аналізу окремої особистості, не завжди можна застосовувати до інших людей.

4. Відмінності та обмеження підходів

Ідіографічний і номотетичний підходи мають різні переваги та обмеження, що визначають особливості їх використання в наукових дослідженнях. Номотетичний підхід забезпечує можливість зіставлення результатів, перевірки гіпотез і визначення закономірностей, характерних для досліджуваної групи. Водночас зосередження на загальних показниках може призводити до недостатнього врахування індивідуальних особливостей людини. Ідіографічний підхід, навпаки, дає змогу глибше зрозуміти конкретний випадок, але його результати мають обмежені можливості для широкого узагальнення. Лунд підкреслює важливість дослідження особистості з урахуванням взаємозв'язків між її характеристиками, а не лише окремих показників [3]. Отже, кожен із підходів має власні пізнавальні можливості, а їх ефективність залежить від мети та завдань дослідження.

5. Можливості спільного застосування підходів

У кримінальній психології доцільно розглядати ідіографічний та номотетичний підходи як такі, що можуть доповнювати один одного. Номотетичне дослідження допомагає виявити психологічні характеристики, які статистично пов'язані з певними видами правопорушень, а ідіографічний аналіз дає змогу з'ясувати, як саме ці характеристики проявляються в конкретної людини. Наприклад, якщо дослідження виявляє зв'язок між недостатнім самоконтролем і повторними правопорушеннями, подальший індивідуальний аналіз може бути спрямований на вивчення життєвих обставин, емоційних реакцій і ситуацій, у яких людині складно контролювати власну поведінку.

На важливість індивідуалізованого аналізу в кримінологічній практиці звертає увагу Н. Кайзер, яка розглядає метод аналізу окремих випадків як спосіб оцінювання ризиків і потреб правопорушника з урахуванням його особистої ситуації [5]. Отже, комплексне застосування обох підходів сприяє більш обґрунтованому розумінню злочинної поведінки та зменшує ризик помилкових висновків, що виникають унаслідок надмірного узагальнення або ігнорування індивідуальних обставин.

Висновки. Отже, ідіографічний та номотетичний підходи мають важливе значення для кримінальної психології, оскільки дають змогу досліджувати злочинну поведінку з різних позицій. Номотетичний підхід спрямований на виявлення загальних закономірностей і типових характеристик правопорушників, тоді як ідіографічний забезпечує глибше розуміння індивідуальних особливостей особистості, її мотивів і життєвого досвіду.

Таким чином, поєднання цих підходів сприяє комплексному аналізу причин протиправної поведінки, допомагає враховувати як загальні психологічні закономірності, так і індивідуальні відмінності між правопорушниками. Їх спільне використання має практичне значення для психологічного оцінювання особистості, визначення факторів ризику та розроблення ефективних заходів профілактики правопорушень.

Список використаних джерел

1. Windelband W. History and Natural Science / transl. by J. T. Lamiell. Theory & Psychology. 1998. Vol. 8, No. 1. P. 5–22. DOI: https://doi.org/10.1177/0959354398081001.

2. Allport G. W. Personality : A Psychological Interpretation. New York : Henry Holt and Company, 1937. xiv, 588 p.

3. Lundh L.-G. The Person as a Focus for Research – The Contributions of Windelband, Stern, Allport, Lamiell, and Magnusson. Journal for Person-Oriented Research. 2015. Vol. 1, No. 1–2. P. 15–33. DOI: https://doi.org/10.17505/jpor.2015.03.

4. Tharshini N. K., Ibrahim F., Kamaluddin M. R., Rathakrishnan B., Che Mohd Nasir N. The Link between Individual Personality Traits and Criminality: A Systematic Review. International Journal of Environmental Research and Public Health. 2021. Vol. 18, No. 16. Art. 8663. DOI: https://doi.org/10.3390/ijerph18168663.

5. Kaiser N. Forensic Criminology, Risk Assessments and the Prevention of Recidivism: An Introduction to a Genuine Idiographic Method (MIVEA). Revija za kriminologiju i krivično pravo. 2022. Vol. 60, No. 3. P. 7–20. DOI: https://doi.org/10.47152/rkkp.60.3.1.

Наукове електронне видання

ПСИХОЛОГІЯ ВБИВЦІ
ТИПОЛОГІЇ, МЕХАНІЗМИ, МЕЖІ ЕКСПЕРТНОЇ ОЦІНКИ

Збірник тез наукових робіт здобувачів вищої освіти
За редакцією О. А. Назарова

Матеріали подано в авторській редакції

Відповідальний за випуск, науковий редактор, комп’ютерна верстка
та дизайн обкладинки – **Назаров О. А.**

Підписано до оприлюднення 05.11.2026. Формат 60×84/8.
Гарнітура Liberation Serif. Ум. друк. арк. 4,07. Обл.-вид. арк. 1,67.
Вид електронного видання: мережне, PDF. Обсяг даних 2,3 Мб.
Системні вимоги: будь-який пристрій із програмою для перегляду файлів PDF.

DOI: https://doi.org/10.53672/ej.6.2026.03

Видавник Назаров О. А.
Свідоцтво про внесення суб’єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції серія ДК № 8355 від 09.06.2025.
Поштова адреса: 01001, м. Київ-1, вул. Хрещатик, 22, абонентська скринька В-62.
E-mail: info@expertize-journal.org.ua · https://expertize-journal.org.ua